

tak úspěšně do každodenního života společnosti. Přesto však opole, nebo spíše právě proto, mohlo i nadále ochraňovat své příslušníky, neboť útokem proti opolnímu systému v té době by stát napadl i své vlastní mocenské základy.

Šestá kapitola rozpracovává proces přechodu od systému knížecího práva ke gruntovnímu panství. Hlavní překážkou na cestě rozvoje velkého pozemkového vlastnictví byla existence rolníků — dědiců, nad kterými neměl kromě knížete nikdo pravomoc. Průkopnickou roli ve změně stávajícího systému sehrála církev, jíž cestou imunit přecházely do rukou postupně celé menší kastelanie. Tyto imunity byly cestou nejmenšího odporu. Původní kastelanie zanikla, biskup platil knížeti paušál z dávek mu náležejících a kasteláni sousedních kastelanií pak vykonávali soudní pravomoc nad rytíři a knížecími lidmi. Rolníci dědici pod církevní vrchností pak ztráceli možnost volného pohybu. Zůstávala jim sice skupinová práva a dědičné půda, tu však nemohl zcizit, ztrácel tedy možnost jí vlastnickým způsobem disponovat. Navíc ve 2. polovině 13. století se začíná rozvíjet i udělování újezdů, čímž je omezeno právo opolí užívat „ničí zem“. Objevuje se i nová kategorie obyvatelstva — „przypisańci“ — lidé osobně svobodní, ale navždy připoutaní k držené půdě. Docházelo k postupnému splývání nevolníků s dědici, přičemž situace nevolníků se zlepšovala a naopak dědici přestávali být pokládáni za svobodné. Za ty byli považováni už pouze lidé bez dědičného hospodářství, osídlení na cizím majetku jako ratajové, hosté nebo nájemníci.

Modzelewski popírá teorii o vrchním právu knížete k půdě, rytíře od rolníků oddělovaly závazky ke státu, nikoliv vlastnictví půdy. Monarchie prvních Piastů neznala vazbu mezi povinnostmi knížecího práva a držbou pozemku. Hlubokým společenským převratem bylo vyčlenění kategorií bojovníků a rolníků z obecně svobodných.

Postavení rolníků se do 13. století spíše zlepšovalo, vzrostla střední délka života, došlo k vzestupu výroby, používání rádlu bylo ve větší míře nahrazováno pluhem, z „przypisańců“ se stávali lánoví osedlí.

Poslední kapitola je věnována otázkám vztahů rolníků k církvi a problematice jejich polskosti. Autor konstatuje, že křesťanství bylo patrně přijímáno bez většího odporu, v každodenním životě však zůstaly silné relikty pohanství, které se dařilo postupně omezovat až po zavedení velkofarní organizace. Církev, která byla úzce svázána s monarchií, sehrála velkou roli v rámci denního styku s lidem i při vytváření národního vědomí venkovského obyvatelstva.

Celkově je Modzelewského práce velmi obsáhlým a takřka vyčerpávajícím souhrnem informací (s výjimkou hmotné a duchovní kultury), seznamujícím čtenáře se základními otázkami hospodářství a společenské organizace Polska — jeho venkovského lidu v období do poloviny 13. století. Má značný význam i pro českého badatele, neboť poměry v té době v Čechách se od poměrů polských asi znatelně nelišily, jak ostatně naznačují výzkumy D. Třeštíka a B. Krzemieńské.

RUDOLF ŽÁČEK

Bronisław Nowacki, Czeskie roszczenia do korony w Polsce w latach 1290—1335. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, Nr. 137. Poznań, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1987. 130 s., německé resumé.

Už v úvodu si autor vytyčil cíl nové analýzy pramenů o právní pretenci českých panovníků na polskou korunu a z toho plynoucích mocenských nárocích na vládu v polských zemích. Jejich vznik koncem 13. století byl umožněn feudální rozdrobeností Polska po polovině 13. století a silou přemyslovského státu schopného expanze. Dále je uveden přehled bádání polské historiografie, přičemž je kladen důraz na práce B. Włodarského, A. Kłodzińskiego, J. Baszkiewiczze a J. Dąbrowského. Z prací starších českých autorů je nejvíce ceněno dílo J. Šusty, ze současných M. Vacha a J. Pánka, méně bylo využito literatury německé. Z našich narativních pramenů jsou ceněny všechny významnější kroniky konce 13. a 14. století (včetně Vita Caroli Quarti) a byly vytěženy i edice pramenné, zejména Regesta a moravský kodex, neboť český byl podle autora doveden jen do roku 1253 (s. 11), ač v letech 1974—1982 vyšly jednotlivé svazky CDB V/1—3, obsahující diplomatický materiál z doby vlády Přemysla Otakara II. (1253—1278).

V I. kapitole je obsažen rozbor pojetí Regnum Poloniae v českých pramenech a jeho vývoj v čase a v souvislostech s politickými změnami v Polsku. Teritorium k termínu příslušné se v různých pramenech lišilo (jen Velkopolsko, královské državy, državy krále a lenní země, země polského etnika). Výčet titulů a zemí (jednotli-

vých knížectví) se integraci zužuje až na dva (roku 1331 král polský a krakovský) a dále již jen na jeden (Polonia).

Druhá kapitola hovoří o právních nárocích plynoucích z volby, dědictví příbuzenství, odkazů a lenních vztahů. Rozebírá je po jednotlivých polských zemích, přičemž zvláštní pozornost je věnována Malopolsku a volbě Václava II. jeho knížetem, a Slezsku (lenní hold — možná jako knížeti a ne králi českému). Jan Lucemburský se právně považoval za pokračovatele obou Václavů. Text kapitoly argumentačně i dokumentačně využívá řadu citátů ze soudobých pramenů. Třetí kapitola popisuje realizaci přebírání moci od expanze po nastolení Václava II. v Krakově, přes postupný ústup už od roku 1304, až po trenčínsko-vyšehradskou smlouvu z roku 1335, kterou se Jan Lucemburský zřekl titulu polského krále. Bezprostředním důvodem byl nezdar poslední vojenské výpravy do Polska u Płowců a Poznaně. Ztrátě nezabránila ani smrt Vladislava I. Lokýtky († 1333), ani pomoc řádu německých rytířů. Janovi zůstala jen část Slezska, která se však stala pro jeho syna východiskem k anexi zbývajících knížectví.

V závěru B. Nowacki konstatuje, že získání polských zemí Václavem II. bylo v rámci tehdejších státoprávních a mezinárodních norem zcela legální. Velmožové, kteří ho zvolili, byli však zdrojem jistého odporu vůči dědici a jasně proti Janovi Lucemburskému, jehož práva za legální nepovažovali. Proto, přes mocenské zásahy, se v Polsku neudržel. Naopak udržení slezských zemí ve svazku České koruny můžeme zčásti přičítat právní legitimitě navázaných lenních vztahů. Kniha přinášející ucelený pohled na polsko-české vztahy v letech 1290—1335 bude jistě užitečná pro badatele, kteří se tímto obdobím u nás zabývají.

MIROSLAV PLAČEK

Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki. Materiały z konferencji naukowej Instytutu Historii UAM w Blażejewku koło Poznania w dniach 22—24 maja 1985 roku. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, Nr. 135, red. Jerzy Strzelczyk. Poznań, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1987, 550 s., fotografie a mapky v textu, vlepené plány.

Sborník představuje další z publikací zabývajících se problematikou vztahů církve a společnosti ve středověku, tentokrát v souvislosti s významným kolonizačním řádem cisterciáků (cisterciáků). Obsahově je o to zajímavější, že, kromě tematiky dotýkající se nepřímo i našich zemí, jsou uveřejněny i práce českých badatelů, kteří byli v mezinárodním složení konference zastoupeni (vedle domácích dále badatelé z NDR, SRN a Irska). Většina příspěvků byla věnována staršímu období, ale nechyběly ani referáty z doby od 16. století výše (B. Popielas-Szultka, H. Gapski, J. Flaga a S. K. Olczak), o kterých se již dále nezmiňujeme.

H. Chłopocka uvedla polské cisterciácké fundace z pohledu historiografie (s. 9 až 24). Poukázala na krizi řádu začínající ve 14. století, která souvisela s hledáním nové náplně činnosti po dovršení kolonizace (do konce 13. století bylo založeno 25 opatství). S. Epperlein hovořil k hospodářské politice řádu v německém Polabí (kultivace půdy, zavádění moderního hospodaření, renta atd.; s. 25—31). K problému účasti cisterciáků v obchodě 14. století se vyjádřil W. Schich (statuta De nundinis; s. 33—59) a o organizaci a správě majetků kláštera Altzella v Míšeňsku pojednala M. Schattkowska (s. 61—67). Správně výrobní jednotky byly přirozeně vytvořeny z grangií. Referát J. Čechury o hospodářském modelu českých cisterciáckých klášterů do roku 1419 je vedený ve věcném duchu, autorovi vlastním, a přinesl řadu nových pohledů, nesporný přínos metodologický a rozsáhlý přehled literatury (s. 87—110). Také K. Charvátová se zabývala hospodařením, konkrétně na klášterních dvorech. Materiálu částečně použila v práci předložené v AH 12, 1987 (s. 111—135). Posledním českým příspěvkem byl pokus H. Ječného a M. Trymla (s. 137—147) o rekonstrukci klášterního kostela ve Zbraslavi, který byl v širší formě publikován v Umění XXXIV, 1986, č. 5. Irský badatel M. Richter se zabýval problematikou užívání jazyků a vztahy mezi nimi v Anglii 12. století (s. 149—161). H. Grüger z Trevíru sledoval dodržování generálních statut z Cîteaux ve Slezsku (s. 163—179).

V polském bloku nejprve J. Łojko hovoří o translokaci tzv. kolínských velkopolských klášterů počátkem 15. století (s. 181—192), E. Rymar se zabývá cisterciáky v Nové Marce (s. 193—210) a K. Bobowski dvěma konventy v NDR, které byly dánskou filií (s. 211—224). Užitečný přehled archeologických a architektonických výzkumů mužských opatství v Polsku (Sulejów, Jędrzejów, Wąchock, Oliwa atd.) uvádí

J. A. Splitt (s. 225—249). Je doplněn až příliš zjednodušenou kresebnou dokumentací, takže například zajímavá palácová kaple ve Wąchocku datovaná do 11. století nedává příliš smyslu. Dokumentačně je podchyceno i rozfázování výstavby kláštera v Lubiażu v práci T. Kaletyna a E. Łużyniecke. Byly zachyceny zbytky cihelné architektury z přelomu 12. a 13. století (s. 251—261). Z výzkumu kostela tamtéž přináší zprávu E. Cnotliwy. Z typické románské stavby se čtvercovým presbyteriem a příčnou lodí se v 1. polovině 14. století vyvinul chrám s pozoruhodným pravouhlým kněžištěm s ochozem, jenž respektoval rozsah nedokončeného ochozu románského, a centrální knížecí kaplí (s. 283—290). Stejný autor též uvedl informaci o výzkumu v Kołbaczu (s. 291—303). Hypotézu dvou fází kostela v Trzebnici z doby před rokem 1214 a roku 1220 vyslovil ve svém příspěvku J. Rozpędowski (s. 263—281) a výsledky archeologického výzkumu druhého nejstaršího konventu v Polsku v Lėknė prezentoval A. M. Wyrwa (s. 305—320). Románské stavbě cisterciáků předcházela ještě orientovaná rotunda — sakrální stavba hradiska zničeného v polovině 11. století (zjištěno i opevnění). Paleografickými památkami z cisterciácké produkce se zabývají B. Kürbis (s. 321—342), R. Sachs (s. 437—443) a A. Wałkowski (s. 445—452), iluminacemi A. Karłowska-Kamzowa (s. 367—385) s otázkami školství i studia H. Leszczyński (s. 343 až 353) a K. K. Jażdżewski (s. 355—366). O charitativní činnosti slezských klášterů pojednává M. Kaczmarek (s. 413—436) a nad tím, zda cisterciáci plnili úlohu průkopníků gotického umění ve střední Evropě, se zamýšlí M. Kutzner (s. 388—412). Jeho hojně literaturou podložená práce odmítá apologii řádu jako nositele kultury a vůbec popírá pangermánské názory na jejich spojitost s německou kolonizací. Až potud možno s vývody souhlasit. Příklady užité v argumentaci však nejsou vždy zvoleny vhodně. Autor zdůrazňuje převažující myšlenkový vliv fundátora nad řádovými „regulemi“ a tedy i rozhodující působení místních a národních specifik na řešení jednotlivých děl. Konečně zavrhuje pasování cisterciáků na pionýry gotiky s tím, že se s ní neztotožňovali. Přes svou zajímavost je práce příliš kategoricky laděna, takže téměř popírá svébytnost jejich architektury. Tento poněkud nihilistický přístup přímo vybízí k podrobnějšímu polemickému rozboru.

MIROSLAV PLÁČEK

Leszek Kajzer, **Archeologiczny rodowód dworu**. Przemiany siedzib obronno-rezydencjonalnych Polski centralnej w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Nr. 23. Łódź 1988, 75 s., 25 obr., mapek a plánek, 8 dobových ilustrací v textu.

Útlá knížka známého archeologa, docenta lodžské univerzity, je vlastně volným průvodcem expozicemi muzea a zabývá se vývojem nižší kategorie fortifikovaných sídel polské šlechty ve světle archeologických výzkumů. Představitel této kategorie je obecně nazýván „dwór“, ať po stránce stavebního utváření jde o tzv. „motte“, tvrz, hrádek či zámek. Jsou to jen jednotlivé formy, kterými sídla během svého vývoje a vývoje vrstvy majitelů a fundátorů prošla. Autor upozorňuje, že zájem archeologa nekončí již ve středověku, ani těsně postmedievalním obdobím, ale až v 19. století. Po historicko-geografickém úvodu, jenž obsahuje i náčrt sídelní struktury, představuje L. Kajzer středověká sídla ve zkoumaném regionu mezi Łęczycí a Wieluní, kde zděné hrady (královské) vznikají až za Kazimíra III. Velkého (1333—1370), respektive po roce 1370 (soukromé). Některá sídla typu „motte“ jsou však starší (pocházejí i z doby kolem poloviny 13. století). Z těchto skutečností je zřejmé, že nejde o sídla nižší šlechty, jak se dosud předpokládalo, ale že v raném období předcházely hradům a budovala je feudální elita. Teprve v 15. století, „epoše soukromých hradů“, se stává „motte“ hlavním typem sídla nižší šlechty a v pramenech se nazývají fortalicium. Kromě zcela ojedinělých výjimek bylo materiálem objektů na umělém pahorku bez okružního příkopu dřevo. Ve shodě s praxí v západních zemích byla na malých plošinách hlavní stavbou věž (Siedlątków), ve 14. a 15. století budova a na rozlehlých plošinách s obvodovou palisádou bylo objektů více. Nejvíce opevněný typ, jenž má kořeny v tradici hradisek, byl chráněn prstencem valu a příkopu, někdy zdvojeného.

Zděná sídla 16. století patřila jak magnátům, tak některým příslušníkům nižší šlechty — vzorem byla obytná věž Piotrkowa zbudovaná králem v letech 1512—1519. Vyšší frekvence výstavby a honosnost souvisela s ekonomickou konjunkturou Polska, která byla založena na rozsáhlém exportu. Autor uvádí i ceny sídel ve vztahu k výnosnosti půdy a podrobně se věnuje vývoji jejich stavební podoby a vybavení. Vedle nich stále existují „dwory“ dřevěné, stavěné na umělých návrších ještě v 17. a 18. století (Borów koło Wrocławia, Łęki Kościelne). Podle charakteru a velikosti se tato

sídla 15.—18. století uvádějí v pramenech jako fortalicium, castrum, kamienica, dwór na kopcu. V 17. a 18. století však budovateli a držiteli posledně jmenovaných byli ti nejchudší feudálové, kteří neměli prostředky na sídlo kvalitnější. I tak tato skutečnost překvapuje. Na závěr je uveden přehled literatury dovedený do roku 1984. Věrohodné skutečnosti v publikaci L. Kajzera obsažené jsou podnětem k zamyšlení a konfrontaci se situací u nás. Můžeme však bez dlouhých úvah konstatovat, že o jednotnosti vývoje i v sousedních zemích a za existence podobných hospodářských a sociálních podmínek lze s úspěchem pochybovat.

MIROSLAV PLAČEK

Mały słownik terminologiczny dawnej architektury obronnej w Polsce, zpracovali J. Bogdanowski, Z. Holcer, M. Kornecki, A. Swaryczewski. Rewaloryzacja (edice publikující materiály v rámci meziřesortního problému MR I.6 — Polskiej Akademii nauk — Ministerstwa nauki i szkolnictwa wyższego — koordinovaného Politechnikou Krakowskou), Kraków 1986 (přetisk I. vydání z roku 1974), 126 s., 10 tab., řada pérovek v textu.

Již v úvodu se zdůrazňuje význam publikace, která má v oboru moderních terminologických glosářů tematiky „Architektura militaris“ nespornou časovou prioritu. U nás podobný lexikon chybí a i sebelepší příručky orientované na architekturu (jako populární práce Heroutovy) je nemohou nahradit ani v přesnosti, ani v rozsahu a detailnosti. Vzpomenuty jsou i polské tradice v teorii opevňování do 17. stol. — A. Freytag, J. Naronowicz-Naroński ad., jejichž děl je též využito. Z toho plyne větší důraz kladený na pozdější období, která však jsou i po morfologické stránce mnohem bohatší než raný a vrcholný středověk. Stručně je též zmíněna historie bádání, díla výchozí a porovnávací a vyjmenovány monografické statě k jednotlivým širším heslům. Konstatování komplikovanosti celé problematiky, nejednoznačnosti části terminologie — hlavně staršího období — a potíží s translací nejen specifických termínů, ale mnohdy i základních názorů, není jen alibismem, ale upřímným projevem občasně bezradnosti.

První kapitola J. Bogdanowského hovoří krátce o podstatě systematiky užitě v publikaci s dělením podle fortifikačních elementů (zeď, věž, bašta, fort apod.), způsobu obrany (čelní, boční apod.) a z aplikace obou pak vyplývajících systémů obrany a konečně podle charakteristických obranných celků (hradisko, hrad, pevnost apod.). K této kapitole je připojeno 10 tabulek, které zobrazují jednotlivé třídy systematiky s alfanumerickým označením jednotlivých prvků, jež odpovídá označení ve třetí části — slovníku vybraných termínů s cizojazyčnými ekvivalenty.

Druhá část — vlastní lexikon, obsahuje abecedně hesla s dostatečně obsáhlým vysvětlením a častými velmi instruktivními nákresy. Jak již bylo řečeno, podrobně jsou zpracovány zejména pevnostní bastionové systémy včetně charakteristik jednotlivých fortifikačních škol. Obsažen je i vozový tábor. Méně prostoru je věnováno staršímu období, které také obsahuje více sporných míst. Zjednodušená je například roštová konstrukce valu a chybí lícní zdi, u obytné věže se nepočítá s kruhovým půdorysem a hlavní strážní a útočištná věž, pro niž se užívá ryze polského výrazu slup, se předpokládá jen volně stojící. Úplně chybí termín bergfrit, který je v následujícím srovnávacím vícejazyčném slovníku ztotožněn s keepem, donjonem, wiežou glównou a i slupem. Mnohovýznamnost je sice zdůrazněna příslušným znakem, ovšem aniž je naznačeno doporučení nebo názorový příklon autorů. Zvláštností je termín pro polygonální baštu — puntone a obytnou věž — kamieniec (historický výraz — snad odvozen od městského domu — kamienice) a to, co u nás nazýváme polský jezdec, je plot polski. Sporné je ztotožnění barbakánu s rondelem (obr. na s. 71) a doslovný překlad jádra hradu jako Burgkern.

Předchozí připomínka již patří třetí části — multilingvistickému slovníku řazenému podle polského hesla a alfanumerického symbolu s výrazy v angličtině, francouzštině, němčině, ruštině a italštině. Poznámky připomínají, zda termín má v polštině jednoznačný ekvivalent nebo není ustálen, dále víceznačnost nebo specifičnost pro ten který jazyk. V poslední části je index ke slovníku z třetí části, a to zvlášť pro každou uvedenou řeč.

Celý výtečně systematicky a racionálně uspořádané dílo je bezesperu velmi cenné, ale už je zřetelný čtrnáctiletý odstup od prvního vydání, v němž vyšly Villenův Glossaire, Burgenfachwörterbuch des mittelalterlichen Wehrbaues (Frankfurt a. Main 1975) a Glossarium artis, Burgen und feste Plätze (Tübingen 1977) a kastelologické

bádání značně pokročilo. Díky tomu se s prohlubujícím poznáním pozměňuje i chápání obsahu jednotlivých termínů, který navíc souvisí s typologií a ta opět s genezí, na niž se rovněž náhledy vyvíjejí a mění. I tak zůstává polský Mały słownik cenným instruktivním materiálem pro vlastní i příbuzné obory.

MIROSLAV PLAČEK

Soňa Kovačevičová, **Človek tvorca. Pracovné motívy Slovenska vo vyobrazeniach z 9.—18. storočia.** Bratislava, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1987, 264 s., 280 černobílých a barevných vyobrazení, ruské a německé resumé.

Publikace S. Kovačevičové přináší téměř 300 ikonografických dokladů k různým pracovním činnostem člověka a představuje do jisté míry protějšek knihy *Homo faber. Pracovní motívy ve starých vyobrazeních*, Praha 1967, autorů V. Husy, J. Petráně a A. Šubrtové, soustřeďující pozornost na pracovní činnosti v českých středověkých ikonografických dokladech. Podotýkám do jisté míry, neboť autorka vzhledem ke svému etnografickému zaměření prezentuje materiály od 9. až do počátku 19. století, včetně lidového kroje.

Práce je rozdělena do dvou základních částí. Prvá, nazvaná „Pramene a východiská hodnotenia“ (s. 9—25), podává úvod do celé problematiky studia ikonografických dokladů, výčet jejich jednotlivých druhů, chronologii i způsob výběru. Použity jsou knižní, nástěnná i tabulová malba, figurální plastiky a reliéfy, pečetě, grafické listy, ilustrace, veduty, mapy, ale i výrobky uměleckého řemesla a prvky architektury. Dále se výběr řídil místem a dobou vzniku (buď na Slovensku či pro slovenské objednatele, nebo z jiných částí uherského státu, ale s kulturní vazbou na Slovensko). U některých dokladů zařazených v atlasu nejsou však pravděpodobně z důvodů nedostatku jiných materiálů tato kritéria zcela dodržena a začleněny jsou i doklady cizí proveniencí, nepocházející z území Slovenska, jako je například kachel s pasáky veprů sbírajících žaludy z Budína (obr. 52), krakovské dřevorezy s včelařskými motivy (obr. 57, 59), mědirytiny z rakovské zemědělské příručky vydané ve Vídni roku 1687 s vyobrazeními žňových prací (obr. 19, 20) a podobné výjevy z Velislavovy bible (obr. 21, 22), sokolník ze Starého Města u Uherského Hradiště (obr. 64), dřevorezy s krejčovskými a loveckými náměty z Prostějova (obr. 66, 230) atd.

Důležité místo při kritické analýze ikonografických památek má rozbor symboliky děl, uměleckého výrazu a jeho dešifrování pro poznání předmětů hmotné kultury, dataci atd. Jsou především závislé na druhu dokladu. Autorka se stručně zabývá i významem lidové kultury v třídění a ověřování obrazových dokladů. Celkový počet doložených jevů čítá zhruba 10 000 a bylo nutno hledat způsoby ověřování zkoumaných materiálů, které by je pomohly včlenit do kultury Slovenska, přičemž se jako nejspolehlivější ukázalo srovnávací studium s písemnými prameny a hmotnými doklady. Složitou otázkou představuje určení etnicity sledovaných materiálů, neboť na Slovensku nacházejícím se v karpatské části střední Evropy se díky řadě žijících etnik a etnických enkláv prolínalo během posledního tisíciletí množství kulturních vlivů. Této problematice je věnována poslední kapitola úvodní části, nazvaná „Vznik, cesty a privlastnenie kultúrnych hodnôt“.

Druhý oddíl nazvaný „Základné druhy práce a výrobky“ (s. 27—233) obsahuje vlastní atlas ikonografických dokladů, stručně komentovaný základními údaji o jednotlivých výrobních odvětvích a činnostech člověka s důrazem na deskripci zařazených vyobrazení. Značné místo mezi nimi zaujímá zemědělství, hlavně výroba rostlinná (s. 28—46), a zvláštní pozornost v jejím rámci je věnována vinařství a sklizni sena, následuje samostatný oddíl o chovu domácích zvířat (s. 47—63) včetně včelařství, chovu drůbeže, lovu a rybolovu. Rozsáhlou část představují doklady hornictví a řemesel kovozpracujících (s. 63—81), kde jsou kromě samotné ikonografie těžby nerostných surovin zahrnuti i další řemeslníci — kováři, nožíři a jehelníci, cínaři a zlatníci. Následují hrnčíři a džbánkaři (s. 81—93; s poněkud nelogicky přiřazenými bednáři a stolaři) a odvětví stavební (s. 94—101) reprezentovaná tesaři, kameníky a zedníky. Samostatnou pozornost věnuje autorka v ikonografickém atlasu řemeslům potravinářským (s. 102—106), dopravním (s. 115—124) a knihtisku (s. 107—114). Závěr knihy obsahuje doklady o řemeslech zpracovávajících kůži (s. 125—135), kde by kromě ševců měla být větší pozornost věnována i dalším odvětvím (např. koželuzi a jircháři), o výrobě textilií (s. 136—165) a některých oděvních řemeslech (vyšíváčky, krajkářky, kloboučníci a čapkáři), z nichž však výrobkům krejčovským s doklady sociální diferenciací oděvu je vyhrazena samostatná část na konci atlasu (s. 166 až 212). Pak ještě následují velmi potřebné vysvětlivky k obrazové části (s. 213—233),